

Azərbaycan folklorundan yeni nümunələr

LERİK RAYONUNDAN TOPLANAN MATERİALLAR

Biz bu materialları 2017-ci ilin dekabr ayında Lerik rayonunun Orand zonasından toplamışıq. Nuravud, Zərdəbərə, Orand, Köhnə Orand, Şorsçay, Sinaəband kəndləri Orand zonasını təşkil edir. Bu ərazidən topladığımız folklor materialları ümumazərbaycan folklorunun Orand variantlarıdır. Burada verdiyimiz materiallar daha çox bölgənin etnoqrafiyasını əks etdirir.

Fil.ü.f.d., dos. Ləman Süleymanova

LERİK RAYONU HAQQINDA

Otuzuncu ildə Lerik rayon olub. Lerik yığma komandadı, Lerikdə təmiz lerikli yoxdu ki. Orda bəlkə yığsan, yüz, ya iki yüz nəfər ola. Leriyyəni təşkil edən əsas oratdıları, zuvandıları, dırığılıları. Lerik rayonu üç zonadan ibarətdi. İyirmini¹ keşdin bu yana Lənkəran zonası qutardı, yolnan gələndə sol tərəf Piran zonası gedir. Ta gəldin çıxdın Leriyyə. O tərəf Pirandı, bu tərəf Dırığıdı, Dırığı zonası gedir. Lerikdən yuxarı Zuvand zonası gedir. Bu tərəf də Orand zonasıdır. Lerik o dövüdə Zuvand rayonu olub. Lerik rayonu olmuyub. Sora adını dəyişib Lerik rayonu qoydular. Rayon orda olub Zuvandda. Rayonun adı Zuvand olub. Lerik balaca yer olub, əhalisi də az olub. Əsas Zuvandda əhali çox olub. Zuvandın çoxu azərbaycandı, talış azdı orda.

Alarlar² türk dilində danışır, onnar türkdü. Yardımlı zonası hamısı Azərbaycan dilində danışır. Leriyyəni Yardımlıyan sərhətdə olan kəntdərin hamısı Azərbaycan dilində danışır. Talış dilini bilmirlər.

Söylədi: Babayev Səxavət Həşim oğlu

TOY ADƏTLƏRİ

O dövüdə qız bəyənməh olmuyub, ata-ana nə alıb, o olub. Oğlan qızı görsün, bəyənsin, elə söybət yoxdu. Bööh qardaşım əsgər idi, insutdan onu əsgər apardılar. Babam onçün qız aldı. Oğlan əsgərrihdə, babam qız alıb. Bööh qardaşım da evlənməh isdəmirdi. Böüyün yanında danışmaq yox idi o dövüdə. Qardaşım gələnnən sora babam dedi ki, bala, sənçün qız almışam. Qardaşım xəcalət çəhdi. Dedi, dədə, – biz dədə deyirdih – böyük oğlan mənəm, eybi yoxdu, indi elin qanbağlıyan ağsakqalısın, yəni harda bir iş olanda onu aparıllar ki, İbiş kişi gəlib. Mən üçün almısan, mən səni padvarit eləmirəm,

¹İyirmi – İyirminci kilometrə yerləşdiyi üçün belə adlandırdı. İndi Piran adlandırılan bu ərazi Lənkəran rayonu tərəfdən Lerikin ilk kəndidir.

²Alar – Yardımlı rayonunda yaşayan türk tayfalarından biridir.

adını-sanını ləkələmirəm, o biri oğlanlar üçün elə eləmiyasan ha. Sənin sözünü eşitməzlər, səni biyabır eliyərlər. Haa... qızı görmədən aldılar.

Elçiliyə ağsaqqalar gedərdi. İndiki dövüdə hər şey adiləşib e. Oğlan özü qız alır. Ya da oğlanın anası gedir qız almaya. Uje hər şey hazırdı, kişini göndərilər. Mən onnarı söyürəm, deyirəm, kişi özü gərəh gedə qızı ala, arvat kimdi. İndi belədi. O dövüdə amma beləydi. Məsələn, deyərdilər, filankəsin qızını filankəsin oğluna almağ lazımdı. Onda əvvəl kişilər gedərdi. Yəni ağsaqqallar vardı kəntdə. Onnardan biri mənim dədəm İbiş idi. Çox yerə onu göndərərdilər. O, getdiyi yerdən boş qayıtmazdı. Elçiliyədə ağsaqqallar yığışardı, yəni bu tərəfdən də beş nəfər gedib, o tərəfdən beş nəfər oturardı. Söhbət eliyərdilər, hə-yox, aşağı-yuxarı, o qədər söhbətdən sora güc-bələyla qızı alardılar. Yəni bu qıza elçi gedib, qız yiyəsi vermir. Ya diyərdi, qızım balacadı, ya diyərdi, hələ vaxdı döyül. Axır razılığa gələrdilər, qızı alardılar. İndi razılaşırdılar da, iki ildən sora apararih, bir ildən sora apararih, razılaşıb alardılar qızı.

Elçilih elədilər, sora gələrdi nişan. Yəni ağsaqqal plovu. Ağsaqqal plovu yiyərdilər, nişan vurardılar, gələrdilər. Onnan sora olardı paltarkəsdi. Paltarkəsdi aparardılar. Paltarkəsdi oğlan evində eliyərdilər, aparırdılar qız evinə. Burda oğlan tərəfi yığışardı, xalatların hamısını qoyardılar, aparardılar qız evinə. İndi də bizim kəntdə qalıb. İndi də elədi. Nişan toyu olur, nişan toyunnan sora paltarkəsdi olur. Oğlan evində eliyirlər aparırlar qız evinə. Amma indi biraz adiləşib, əvvəl adelini onu eliyərdilər, indi paltarkəsdi qız toyu günü eliyirlər. Oğlan evinən aparıllar qız evinə. Əvvəl adelni eliyərdilər. Onnan sora qız toyu olardı.

Hər bayramda pay aparılır qıza. Əvvəl ad günü-zad yox idi, səkgiz mart yox idi, indi var. Səkgiz martda pay aparılır, ad günündə pay aparılır, bayram günündə pay aparılır, Qurban bayramında, Orucduğ bayramında, Novruz bayramında nişanlı qaldı, pay aparılır. Pay kimi baxır da, yəni qıza kim üzüy alır, kim sırğa alır, kim sep alır, pay aparməh üçün. Sora şirniyyat alınır, çörəy bişirilir, düyü-zad hamısını qız üçün pay aparırlar. Qoç da aparırlar Qurban bayramında. Kimin imkanı yoxdu, qoç aparmır, alıb ət aparır.

Xına qızın toy gecəsi olardı. Turalım qızın toyudu, sabah qızı aparırlar, xına gecəsi həmin gecə olardı. Toy günü qızın əllərinə xına qoymazdar, apararı günü qoyardılar. Səhər qızı aparacağdıllarsa, qabaxkı gecə qızın əlinə xına qoyardılar. Paltarkəsdi sora xına olardı. Amma indi bir yerdə olur, əvvəl adelni olardı. Sonra qız toyu olurdu. İndi bir yerdə olur, əvvəl ayrı olardı. Paltarkəsdi olardı aparardılar, sabah, ya bir gün sora, beş gün sora qız toyu olardı. Ona xınayaxdı deyərdilər, qız toyu. Qız toyu olannan sora əyər qız sabahsı köçərsə, xınayaxdı keçirilərdi. Köçməzsə, beş gün, on gün, bir aydan sora köçərsə, toyuna bir gün qabaq xınayaxdı keçirilərdi. İndi də xınayaxdı bizdə var e, sabah qız köçəcəh, bir gün qabax qohum-qardaş hamı yığışır qız evinə, xınayaxdı keçirilir, sabahsı qız köçür.

Aşır oturardı məclisdə. Özü də o dövüdə mikrafon yox idi, mikrafonsuz toy olardı. Dəf olardı, qaval, balaban da olardı onun yanında, bi dənə züü tutan da olardı, bi də sazçı olardı. Özü də məclisdə hamısı qoca kişilər oturardı.

Qadınlar vərşem məclisdə oturmazdı, evdə olardı. Cavan uşaqları da məclisə buraxmazdılar, biz qırxandan baxardih. O palatqanı aralardih, görəh bunnar neynir burda. Aşix sözün diyərđi, dasdan oxuyərđi qoca kişilər üçün, sora başdıyərđi şikəstə-zad oxumaya, gəzərđi, bir-bir hamısı onun əlinə pul verərđi, bi manat, iki manat, kimin gücü nəyə çatardı, pul verərđilər. Ancaq qocalar oturardı. Ora cavan, uşaq buraxsınlar, yox.

Toyda hansı dastanların oxuduğunu soruşduqda “Koroğlu”dan oxuyardılar deyə cavab verdi¹. Aşıqlar Azərbaycan dilində oxuyardılar. Taliş mahnıları da oxuyardılar aradabir. Əsas şikəsdə deyənnər hamısı bu tərəfdən gəlib, Şamaxı zonasınnan. Bööh qardaşımın toyun atam eliyəndə yetmişinci ildə Aşix Kamili gətirdi, Salyannan. Üç gecə, üç gün toy oldu. Aşix Kamil dəsdəsiyənən gəlmişdi, deyişmələr aparırdılar. Biz də uşağıydih, palaz salardılar lap çadırın qabağında, oturardih, ordan baxardih. Bizi içəri buraxmazdılar.

Bizdə bir Bayramalı kişi vardı. Biz uşaq olanda toylara o gələrđi. Gesçöl kəndinnən idi. O oxuyardı “Dişlərim incidəndi, incidəndi” belə bir mahnı oxuyardı. “Nor² ağacı, nor çiçəyi” indi də var. Qədim mahnılar çox oxuyardı. “Ana ürəyi” var ee, onu oxuyardılar. Oğlan gedir anasının ürəyini çıxarır qız üçün aparır. Onu oxuyardılar. Bayraməli kişi onu oxuyanda bi Xosrov kişi vardı – bizim əmimiz idi – özü də itidanışan kişi idi, qulağ asardı, qurtaran kimi deyərđi, Bayraməli, təzdən oxu. Onu beş-altı dəfə oxudardı.

Orda oynamağ təsadüfi idi. Kim oynuya bilərđi, bir dəyqə düşərđi, oynuyardı. Yəni indiki kimi talpa düşsün oynasınlar, yox. Təh-təh adam oynuyardı. Əsas aşığıydi, aşığa qulağ asardilər. Zakaz eliyərđilər şikəstə oxusun, dasdan oxusun, belə şeylərđi. Yəni oynamağ söhbəti az idi, təsadüf oynayərđilər.

Bəy məclisə girmə söybəti yoxüydü. Son zamannar çıxıb bəy məclisə girsın. Bizim dövüdə bəy məclisə girmə yox idi. Bizdə yox idi. Mən 1988-də evlənmişəm, bizim dövüdə mən elə şey görməmişəm. Mən 2008-də bööh qızın toyun elədim. İndi gəlin, qız, hamısı girir də toyxanayə. Mən qadınnar üçün atdelni toyxana qurdum, qadınnarı orda oturdum, kişilərin məclisinə girməsinnər. Taa axşam sahat altıdan sora yaddar hamısı getdi, qaldı qoom-qardaş. Onda icazə verdim, gəlin, oturun, daa burda yad yoxdu, hamısı qoom-qardaşdı, gəlin oturun toyxanada. O dövüdə belə şey yoxudu, qadın gəlib məclisdə otursun. Bööh qardaşımın toyun eliyirdih yetmişinci illərdə. Anam atamnnan icazə aldı, icazə verərsən – nənəm də gəlmişdi³. Atama dedi ki, icazə verərsən, biz girəh bi dəyqə oynuyəh, çıxax. Birinci toy idi də onda həyətə. Atamnan icazə aldılar, bi dəyqə oynadilər, çıxdılar.

Söylədi: Babayev Səxavət Həşim oğlu

¹ Kursivlə verilənlər toplayıcının mətnə əlavəsidir.

² Nor – nar

³ Gəlmişdi – gəlmişdi

YAS ADƏTLƏRİ

Yasdar o dövüdə belə deyildi, vapşə hüzür hüzür kimi keçərdi. İndi yasdar bayram kimi keçir. Ölməy də adiləşib. Yasdar təqribən yeddi gün çəkərdi. Yeddisinə qədər hüzür olardı. Yeddisi qutarannan sora qırxına qədər gözdərdilər, qırxın da keçirdərdilər. Özü də kəntdə hüzür olanda televizor, radiyo yandırmaq söybəti yox idi. Ayıbdı. Filankəs rəhmətə gedib qırx gün keçməliydi, onnan sora bizə icazə verərdilər radyoya qulağ as, ya televizora baxağ. Televizorun qapağını örtərdilər, qarə¹ bir şey asardı, televizora baxmıyın, ayıbdı. Televizora baxmağa qoymazdılar əvvəlki bööhlər. Həmin dövüdə ölünün qırxına qədər toy eləməy olmazdı, xeyir iş görməy olmazdı. Şaddıq iş olmazdı da. Qurbanın varsa, onu kəsməy üçün mütləğ getməliydin ölü yiyəsinnən icazə almalıydın, mənim bir qurbanım var, bunu icazə verirsen kəsim, ya icazə vermirsən. Bu adət vardı bularda.

Ölü basdırma: Adam canını tapşırđı. Qəbir qazannar var, yəni kəntdə qoom-qardaş gedirdi, yaxın adamnar qəbiri qazıllar, hazırrıyılar, ağac düzüllər onun üsdünə, torpax tökülməsin ölünün üsdünə. Qəbir hazırrandı, ölünü evdə yuyullar. İndi də bizdə var. Məsələn, mən otururam, kiminsə torpağında helə döyül? Mən ölümü bu torpağda yuməh üçün gərəh haman torpağ sahibinən xeyir-dua alım, sora ölümü yuyəm. Halallıq almasam, münkün döyül. Tutağ ki, mən ev tikmişəm qonşumun topağında, yəni *mənim həyatım onun*² dədə-baba mülküdür. Bizdə də o dövrlərin dədə-baba mülkləri qalır hələ. Evi tikəndə halallıqını alıbsa, olar. Əgər onun böyüyündən mən xeyir-dua almamışamsa, halalxoşluq almamışamsa, mən ölümü həyətdə yuya bilməyəcəm. Ha... icazə alırdılar ki, mənə halallıq verirsen ki, mən burda ölümü yuyum, hə. İcazə vermirsə, harda dədə-baba mülkü var, gedib orda yuyursan. O indi də bizdə var. Yuyuldu kəfənə bükülür, yəni molla kəfəni biçir. Qoyuruq nasılkaya, çiyimizdə aparırıq qəbiristanlığa. Kəməy olmuyanda, ağır yol olanda maşınla aparırıq. Kəməy çox olanda maşına qoymazdıq. Əvvəl vapşəm maşına qoyulmazdı, son zamanlarda yenə var. Kəməy yoxdu, ya palçıqdı, ya şaxdadı, maşına qoyub aparırıq qəbiristanlığa. Orda iki nəfər girir qəbirə. Nasılkanı qoyurlar qəbirin yanında. Orda molla kəfəni biçəndə ip bağlıyır o kəfənin sapınan. İkisi yuxarda tutur, ikisi aşağıda o ipin vastəsilə yavaş-yavaş endirirlər, qəbirə qoyulur. Sonra taxdalar düzülür üsdünnən, sora torpax tökülür. Torpax ölüyə dəyməsin deyə belə aralıyır taxdələri, həştad santı kəsilir, belə düzülür. Öli qalır o taxdənin altında. Da torpax onun üsdünə tökülmür.

Əvvəl ehsan olardı. Kəntdə yenə var, amma rayonda icazə vermillər. Yəni öli öldi, gərəy ehsan verməiyəsən. Fakt elədi, ehsanat bi çaydı, bi xurma. Amma bizim yerlərdə belə döyül. Son zamanlarda bir az adiləşib. Öli ölən günü heyvan kəsməlisən, ona talış dilində **teleaxşamı** deyirlər, yəni ac gecə. Haman gecə qonağlar da evdə olur. Hamı yığışır, ehsanat verilir. Sora sabahsı gün, ikinci gün uzağdan-yaxınnan eşidənnər də gəlir. Ehsanat verilir. Üçü heç,

¹ Qarə – qara

² Kursivlə verilmiş sözlər mətnin anlaşılması üçün mənim mətnə artırıqlarımdı – top.

bütün kənt də gəlir, qıraqda kim var, hamısı gəlir. Üçünü də keçirdilər, ta yeddisinə qədər ehsanat verlərdi, heyvan kəsilərdi. Amma son zamannar belə idi. İndi adiləşib, ölən günü pendirdi, çörəydi, belə şeylər qoyurlar. Sonra üçüncü günü ehsanat verilir. Hamı üçüncü gün yığılır.

Qırxdə adam çıxardılar, yəni təklif eliyillər evlərə. Sabah filan yerdə filankəsin qırxı verilir, ehsanat sizin orda vədüz var¹. Qırx günü hamısı gəlir, molla gəlir, çadır qurullar, oturlar. Ehsanat verilir, molla dua oxuyur, “Quran” oxuyur, “Yasin” oxuyur, qırxı keçirdillər qutardı. Gedillər qəbir üsdə. Qırxdə da heyvan kəsilir, ehsanat verilir.

İl də elə bu fasonda, *qırxdəki kimi* olur. Yenə təklif olunur, qohum-qardaşa deyilir, hamısı bilməlidir. Yəni qohum-qardaş bilməli, ayın on beşi flankəsin ilidi. Kənd camatının hamısına deyilir, *qırağdan ancaq* qohum-qardaşa. Ha... adam çıxardılır, hamısına diyilir. Sabah flankəsin ili verilir, ehsanata dəvət olunur, hamısı gəlir.

Qara bayram Orucduğda olur. Orucluğun axırıncı günün Qara bayramdı. Bizdə Qurban bayramında olmur. Qara bayram bizdə, o dövrün adəti belədi, halva çalırılar evdə. Hamısı qəbrisdannığa gedir, ölülərini ziyarət eləməyə. Molla gəlir, orda “Yasin” oxutdurullar, “Quran” oxutdurullar. Mollaların hamısı qəbrisdannıxdə olur haman günü. Orucduğ bayramı günü Qara bayramdı. Novruzda da gedirsən, elə bayramlarda molla götürürsən qəbrisdannığa gedirsən, ata-ananın qəbirini ziyarət edirsən, bu var. Amma bu Qara bayram deyil.

Söylədi: Babayev Səxavət Həşim oğlu

ÇİLLƏLƏR, OĞRUBUĞ

Böyüh Çilə girəcəy dekabırın iyimi biri. Qırx gün çəkir. Qırx günən sora Kiçiy Çilə girir. Kiçiy Çilə iyirmi gün olur. Böyüh Çiləni elə-belə xatırıyıriğ, bəzən bizim bu zonada – Lankaranda-zaddə onlar qarpız saxlaydılar o dövürdə. Böyüh Çilə girən gecə qarpız kəsilərdi. Olarda elədi, bizdərdə elə şey yoxdu. Lənkaranda – Talışda indi də qalıb. Dekabırın iyirmi biri gəldi, Böyüh Çilə girdi, olar qarpız kəsəcəylər. İndi də var o adət onnarda. Sərin yerdə saxlıyıllar, xarab olmur. Kiçiy Çilə bizdə adi haldı, heş nə eləmiriy onda. Oğrubuğ əsas düşür bu yaz qabağı. Kiçiy Çilənin axır-axırında Oğrubuğ girir. Deyillər, hə, yerə ki Oğrubuğ girib, bunnan sora şaxda az olar.

Söylədi: Babayev Səxavət Həşim oğlu

II Mətn

Böyüh Çilə girir dekabırın 21-də. Bu, birinci çilədi, bunu də bööh təntənə ilə qarşılayallar. Böyüh Çilədə boranı kəsəllər, əsasən, ağ boranı. Bir də plov boranısı, bal boranı. Bax bulardan kəsəllər. Böyüh Çiləni qarşılamağ üçün. Sonra çiləni qarşılamağ üçün, balıqdan da genə istifadə eliyəllər. Ümumiyyətlə,

¹ Sizin orda vədüz var – Sizi ora çağırıblar.

balıq yeməyüdü, ləvəngidü bu bizim cənub zonasının əsas ruzilərindəndü. İsdıyällər ki, bu çiləni əziz tutsunlar.

Toyuq çiləni görməsə, kütləvi yumurtdamır. Elə ki birinci çilə girdi, toyuqlar düşür yumurtaya. Ona görə yaxşı qarşılıyılar, əziz yeməylər bişirirlər də. Xüsüsən, dənəvər yeməylərə çox yer verillər. Mərcidən çox isdifadə eliyillər, paxladan isdifadə eliyillər, qurusunnan.

Böyü Çilə çəkir qırx gün, Kiçiy Çilə çəkir iyirmi gün. Sora da gəlir Boz ay. Böyü Çilə ki var qırx gün, soğanı bir az tez əkillər. Çünki bayrama qədər acı nə varsa, hansı acı bitki var, o torpağa getməli, acılığ yerə getməli. Yəni, bayrama acılığ qalmasın. Ataların misalı var ki, bayrama qırx gün qalmış soğan əkilər. Bu da düşür çilənin iyirmisinnən başdıyılar soğan əkməyə, Kiçiy Çilənin də əvvəlinə qədər. Kiçik Çilə qutarana qədər uje hava isdiləşir də, yerə buğ gəlir. Buna deyillər, yerə isdiliy gəlir. Böyüh Çilə çıxdı, çilələrarası gəlir, buna diyillər gizli buğ. Gizdi hərərat gəlir çilələrarası. Yani, Böyü Çilənən kiçiy arasında hərəratı duymillər, hiss eləmirsən. Elə ki, uje Kiçiy Çilə çatdı, demək, buna diyillər, əsil hərərat gəldi. Onda uje hünəridi qar qalsın yerdə. Bi də görsən üsdən lüleyen kimi tökülür¹.

Söylədi: Əliyev Qəhrəman Məhərrəm oğlu

XIDIR

Xıdır girir Böyüh Çilənin axırını dörd günündə. Dörd gün Böyüh Çilədə olur, üç gün Kiçih Çilədə. Yeddi gündü Xıdır. Xıdırı keçirmirih, amma biliri. Ba bu gün Xıdır girir. Qışın ən sərt günü Xıdır olur. Həmişə babalarım da diyərdi, qışın ən sərt günü Xıdırdı, yeddi gün.

Söylədi: Babayev Səxavət Həşim oğlu

BOZ AY

Boz ay da var. Boz ay bu çilələrdən sora gəlir. Altmış gün çilə qutarmadı? Haman çilələrdən Nooruz qədərki vaxda Boz Ay diyillər. Yəni qışın axırı, çilələrdən sora Novruz bayramına qədər Boz Ay gedir. Təqribən fevralın iyirmisi Kiçiy Çilə qutarır. Onnan sonra Boz Aydı, ta bayrama qədər. *Boz Aydan sonrakı ayların adları varmı deyə soruşduqda bunları danışdı – top.* Var, deyərdilər **Bobli** girib. Bilmirəm bu neçə gündü, yeddi günmi, səkgiz günmi olardı. Sora **Davidın** girib deyərdilər, biz böyühlərdən eşitmişiy, bu olardı on iki gün. Bular vardı. Olar bayramnan soradı. Sora **Erməni**. Erməni də yeddi gün olur. Deyərdilər, bu, axırını gündü, erməni xaçın suya salacay. Bu yeddi günü yağdı-yağdı, yağmadı yaxşı olar. Erməni də pis olur. Qışın sorasıdı, bayramnan soradı, amma o da sərt keçir.

Söylədi: Əliyeva Qızılgül Hacıağa qızı

¹ Evlərin damındakı buzlardan axan suyu lüləyəndən axan suya bənzədir.